

Spoleczne reprezentacje obcego kapitału

Małgorzata Niesiobędzka¹

Katedra Psychologii, Wydział Pedagogiki i Psychologii,
Uniwersytet w Białymstoku

SOCIAL REPRESENTATIONS OF FOREIGN CAPITAL

Abstract. This article reports the results of an empirical investigation of the social representations of foreign capital. Two kind of questionnaires were used: one open format and the other (in a second stage) closed-format. In the study took part 171 subjects from private and state firms. Subjects were asked to give associations to the word "foreign capital", to indicate social groups connected with foreign capital and to estimate why foreign capital have appeared on Polish market. The way of understanding of the economic phenomenon and attitudes toward them were investigated too. Two representations were elicited: Strong Differentiate and Moderate. The study confirmed the relationship between kind of representation, an area of economic experience and level of education. Most of people employed in private firm and people with high level of education shared Moderate representation, whereas Strong Differentiate representation was anchored in group of state workers and people with elementary education.

WPROWADZENIE

Koncepcja reprezentacji społecznych Moscovici (1981; 1982; 1984; 1988; 1992; Golam, Moscovici, 1991; 1994; 1995) została oparta na pojęciu „reprezentacji zbiorowych” Durkheima. Zmiana nazwy nie polega jedynie na zmianie etykiety, ale przede wszystkim jest zmianą perspektywy. Według Durkheima, reprezentacje zbiorowe odnoszą się do obszernej klasy intelektualnych form: nauki, religii, mitów podzielanych przez wszystkich członków społeczności. Wzmacniane i podtrzymywane przez tradycję stają się jednorodnym modelem prezentacji świata, wspólnym dla wszystkich członków grupy. Reprezentacje społeczne są podzielane przez członków określonej grupy, ale z uwzględnieniem ich wielości i różnorodności wewnątrz grup. Innym powodem zmiany terminologii była chęć skupienia się na procesie kreacji. Analiza zjawisk z perspektywy reprezentacji społecznych pozwala rozumieć inowację i zmianę. Nie dotyczy tradycji. Jest analizą życia społecznego w działaniu, a nie już ustalonego.

Reprezentacje społeczne powstają na bazie dwóch procesów: zakotwiczenia (*anchoring*) i obiektywizacji (*objectification*), które zamieniają nieznanne zjawiska, zdarzenia, osoby w znane. Zakotwiczenie polega na klasyfikacji i nazywaniu nieznanych obiektów czy bodźców. Przy klasyfikacji porównujemy obiekt z modelem lub prototypem, uogólniając lub uszczegółowiając podobieństwa między obiektem a prototypem. Zakotwiczenie psychoanalizy w języku codziennym sprawiło, iż rozumiemy takie określenia jak „kompleks urody” czy „kompleks siostry”, aczkolwiek ta proliferacja terminów psychoanalitycznych nie ma związku ze znajomością teorii Freuda i jego następców. Język psychoanalizy stał się językiem naszej kultury, dostarczył kodów do nazywania i klasyfikacji, stał się gotowym wzorcem w zachodniej kulturze (Moscovici, 1981; 1988; Semin, 1987). Przyjmując jako punkt wyjścia stwierdzenie Maxwella, iż to, co abstrakcyjne dla jednej generacji, staje się konkretne dla następnej, Moscovici ukazuje drugi z procesów, na bazie którego powstają społeczne reprezentacje – obiektywizację. Obiektywizacja polega na przekształcaniu abstrakcyjnych pojęć, idei w konkretne pojęcia; nasycaniu ich realnością, nadawaniu im konkretnej siły kształtującej rzeczywistość. Obiektywizacja to odkrywanie ikonicznej strony idei. Nie wszystkie słowa mają moc wyzwalania wyobrażeń, obrazów. Te, które posiadają tę zdolność, tworzą pewne kompleksy wyobrażeń, figuratywne jądra złożonych idei, oddające istotę pojęć, teorii czy idei. Analiza dyfuzji pojęć psychoanalitycznych ujawniła, iż jedynie wybrane pojęcia przeszły transformację i były wyraźnie faworyzowane. Każda kultura ma swoje narzędzia służące zamianie reprezentacji w realność, ale żadna nie ma wybranego, szczególnego narzędzia (Rommetveit, 1984). Narzędziem, którym posługuje się kultura zachodnia, jest między innymi personifikacja (Semin, 1987), traktowana w ujęciu Gombricha jako szczególna figura języków indoeuropejskich (Moscovici, 1984). Moscovici wskazuje również na obiektywizację samej gramatyki, której przejawem jest zamiana czasowników i przymiotników w rzeczowniki, zamiana atrybutów, czynności w rzeczy oraz nadanie im substancji, a tym samym dołączenie do świata bytów. Reprezentacje i ich obiektywizacje zależą od właściwości grup, przez które są formowane. Grupy społeczne faworyzują określone rodzaje wyobrażeń, metafor czy symboli, które używane są jako narzędzia obiektywizacji.

¹ Adres do korespondencji: Katedra Psychologii, Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, ul. Świerkowa 20, 15-328 Białystok.

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

Różnice między grupami społeczno-zawodowe, generacyjne, ideologiczne, kulturowe ograniczają przestrzeń możliwych doświadczeń, w rezultacie ograniczając świat wyobrażeń, symboli i metafor tworzących „wyobrazeniowe jądro” nieznanymi pojęć, teorii. Aby uchwycić nową ideę narzędzia obiektywizacji, nie muszą być poprawne, prawdziwe. O wiele ważniejsze jest to, „aby się dobrze myślało” (Wagner, 1995). Akceptacja wyobrażenia przez grupę nie jest kwestią prawdy czy arbitralnego wyboru; wyznacza ją świat doświadczeń grupy i towarzysząca jej estetyka. Przykładem metafor funkcjonujących w społecznych reprezentacjach mogą być opisane przez Jodelet (1991) metafory „jelenia”, „zsiadania jak masło”, „wykipienia”, „zwarzenia jak mleko”, którymi posługiwali się mieszkańcy wioski przy opisie swoich umysłowo chorych gości. Wywodzące się z codziennego doświadczenia metafory pozwoliły zrozumieć nieznaną, osobliwe zjawisko choroby psychicznej. Interesujących wyników dostarczają również badania Wagnera, Elejabariety i Lahnsteina (1995) poświęcone roli metafory w procesie obiektywizacji, będące jednocześnie próbą połączenia teorii reprezentacji społecznych Moscovicia i lingwistycznej teorii metafor Lakoffa.

Teoria reprezentacji społecznych kładzie nacisk na społeczny charakter poznania, próbuje określić i zrozumieć zachowanie jednostki poprzez umieszczenie podmiotu w jego społecznym i kulturowym środowisku.

Reprezentacje – jako zbiór pojęć, twierdzeń czy wyjaśnień powstających w procesie społecznej komunikacji – Moscovici traktuje jako odpowiednik mitów wypracowanych przez tradycyjne społeczności, jako współczesną wersję zdrowego rozsądku. Podkreślenie społecznego charakteru procesów zakotwiczenia, czyli klasyfikowania i nadawania nazw, wyznacza kierunek poszukiwań genezy kategorii. Kultura i tradycja dostarczają wzorców myślenia, których uwarunkowania społeczno-historyczne zostają z czasem zatarte. Wzorce te, nie będąc przedmiotem dyskusji społecznych, zachowują swoje zdolności interpretacyjne: zakotwiczone w pamięci grup społecznych funkcjonują jako historyczna podstawa myślenia społeczeństwa (Augoustinos, Innes, 1990; Augoustinos, Walker, 1995). Jednostka jest zarówno „produktem”, wytworem społeczeństwa – konwencji, norm i wartości, jak również aktywnym uczestnikiem zmieniającym i kształtującym społeczeństwo. Wypracowane przez grupy, zgodne uniwersa myśli nie tylko ułatwiają komunikację między członkami grupy, ale w istotny sposób wpływają na kształtowanie się systemu ja, stanowią integralną część procesu budowania tożsamości społecznej. Niewątpliwie szczególna rola tej teorii wiąże się z wnikliwą analizą procesu powstawania reprezentacji. Zakotwiczenie i obiektywizacja – dwa procesy, na bazie których powstają społeczne reprezentacje – pozwalają zrozumieć, jak osiągany jest zasadniczy cel budowanych reprezentacji, zamiana nieznanego w znane. Proces wypracowywania reprezentacji przez grupy społeczne wokół nieznanymi odkryć, zdarzeń czy zjawisk rzadko stanowił przedmiot zainteresowania badaczy zainspirowanych teorią Moscovicia. Większość badań zmierzała w kierunku eksploracji już istniejących, funkcjonujących w danych grupach sposobów poznawczego opracowania wybranego aspektu rzeczywistości. Dokonywane się w polskiej rzeczywistości zmiany zarówno natury politycznej, jak i ekonomicznej sprawiły, iż pojawiły się nie tylko nieznanymi zjawiska, np. prywatyzacja, ale również starym został nadany nowy sens i znaczenie, np. bezrobociu czy podatkom. Ten szczególny moment stwarza niepowtarzalną szansę dotarcia do początków procesu wypracowywania społecznych reprezentacji.

ZAŁOŻENIA, CEL BADAŃ I HIPOTEZY

Transformacja ustrojowa wprowadziła w szeroki obieg społeczny nowe pojęcia ekonomiczne oraz nadała im inne znaczenie już funkcjonującym. Faktyczne znaczenie znanych wcześniej pojęć: rynku, kapitału zagranicznego, konkurencji czy bezrobocia ujawniło się bowiem dopiero w okresie przemian systemowych. W praktyce nabrały one rzeczywistego kształtu i znaczenia. Zarówno różnice społeczno-zawodowe, jak i generacyjne zmniejszają przestrzeń możliwych doświadczeń grup społecznych, tym samym ograniczając świat wyobrażeń i symboli tworzących „wyobrazeniowe jądra” nieznanymi pojęć, wpływają na sposób rozumienia zachodzących przemian gospodarczych.

Zdaniem Hageny (za: Reykowski, Skarżyńska, Ziółkowski, 1990) jednym z najważniejszych czynników determinujących formy życia społecznego jest stosunek do nowych sytuacji, które mogą być postrzegane jako groźba lub jako szansa. Zróżnicowanie odbioru nowych sytuacji Hageny wiąże z poziomem kontroli poznawczej i praktycznej nad sytuacją. Środki, jakimi dysponują pewne grupy, są bardzo ograniczone, stąd skłonność do traktowania sytuacji nowych jako zagrażających. Można oczekiwać, iż do czynników, które mają wpływ na wzrost kontroli poznawczej, należy zarówno ilość, jak i rodzaj dostępnych informacji – dotyczących przemian gospodarczych – pozwalających na zrozumienie istoty zjawisk ekonomicznych.

Wprowadzane przez reformę prawa wolnego rynku zmieniły zasady funkcjonowania firm. Zmiany te objęły swoim zasięgiem głównie sektor prywatny; poza sferą wpływu reform niewątpliwie zostały zakłady i instytucje utrzymywane przez państwo, tzw. sfera budżetowa. Niezmienność zasad funkcjonowania firmy powoduje, iż przekształcenia ekonomiczne są znane jedynie z prasy, radia, telewizji. Własne doświadczenie zawodowe nie jest

SPOŁECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

bowiem źródłem istotnych informacji. Ono raczej utrwała dawny wzorzec. Mając na uwadze, iż miejsce zatrudnienia jest obszarem, w którym podmiot zdobywa praktyczne doświadczenia i w którym powstaje część społecznego dyskursu dostarczającego kategorii rozumienia zjawisk ekonomicznych, można zakładać, iż miejsce zatrudnienia jednostki jako obszar doświadczeń ekonomicznych modyfikuje rodzaj podzielanych reprezentacji określonego zjawiska ekonomicznego.

Wykształcenie również można zaliczyć do czynników różnicujących poziom kontroli poznawczej. Dostarcza ono bowiem narzędzi do ujmowania rzeczywistości, do jej wieloaspektowego analizowania. Mając na uwadze wyniki dotychczasowych badań na temat analizy postaw, preferencji i oczekiwań dotyczących przekształceń własnościowych (Frentzel-Zagórska, Zagórski, 1992; Tyszka, Sokołowska, 1992; 1993; Gardawski, 1996; Czapiński, Wojciszke, 1997), można oczekiwać, iż poziom wykształcenia należy do zmiennych modyfikujących rodzaj podzielanych reprezentacji obcego kapitału.

Celem badań własnych było wyłonienie społecznych reprezentacji obcego kapitału, a także ustalenie grup dzielących wspólne reprezentacje analizowanego procesu ekonomicznego oraz poznanie funkcji, jakie pełnią one w poszczególnych grupach.

W pracy postawiono następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza 1: Czynnikiem modyfikującym rodzaj podzielanych reprezentacji badanego zjawiska ekonomicznego jest obszar doświadczeń ekonomicznych jednostki.

(1) Osoby zatrudnione w sektorze prywatnym dzielą reprezentacje, które charakteryzuje poprawne rozumienie istoty badanego zjawiska ekonomicznego oraz wyższy poziom autonomizacji elementów ekonomicznych.

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

(2) Osoby zatrudnione w sektorze państwowym dzielą reprezentacje, które charakteryzuje większa liczba odniesień do obszaru znaczeń nieekonomicznych, zwłaszcza politycznych, trudności z określeniem istoty badanego zjawiska ekonomicznego oraz ujmowanie obcego kapitału w kategoriach zagrożenia.

Hipoteza 2: Czynnikiem modyfikującym rodzaj dzielonych reprezentacji badanego zjawiska ekonomicznego jest poziom wykształcenia jednostki.

(1) Osoby z wyższym wykształceniem dzielą reprezentacje, które charakteryzuje poprawne rozumienie istoty badanego zjawiska ekonomicznego oraz wyższy poziom autonomizacji elementów ekonomicznych.

(2) Osoby nie mające wyższego wykształcenia dzielą reprezentacje, które cechuje większa liczba odniesień do obszaru znaczeń nieekonomicznych, zwłaszcza politycznych, trudności z określeniem istoty obcego kapitału oraz ujmowanie nowego zjawiska ekonomicznego w kategoriach zagrożenia.

METODA

Zastosowane metody

W prezentowanych badaniach narzędziem służącym do poznania społecznych reprezentacji obcego kapitału był kwestionariusz opracowany przez autorkę artykułu; jego ostateczna wersja powstała na podstawie badań pilotażowych, mających charakter otwarty. Rodzaj zawartych w nich twierdzeń obejmował kwestie, które odnosiły się do wyróżnionych przez Moscovici komponentów reprezentacji: semantycznego pola leksykalnego oraz postaw wobec obiektu reprezentacji. Trzeci element reprezentacji – ich strukturę – poznano w wyniku przeprowadzonej analizy statystycznej.

W zastosowanym podczas pierwszej fazy badania kwestionariuszu typu otwartego osoby badane proszono, aby podały, jak rozumieją zjawiska ekonomiczne, wskazały grupy społeczne, na funkcjonowanie których mają wpływ wymienione zjawiska, oraz określiły przyczyny tych zjawisk. Kwestionariusz zawierał również prośbę o przywołanie skojarzeń przymiotnikowych. Otwarty charakter pierwszej fazy badania pozwolił uniknąć nie tylko pułapki przypisywania osobom badanym własnego spojrzenia na zmieniającą się gospodarkę Polski, ale również umożliwił poznanie faktycznego sposobu rozumienia zjawisk ekonomicznych. Kwestionariusz typu zamkniętego, skonstruowany na bazie analizy zawartości i analizy frekwencji odpowiedzi uzyskanych podczas pierwszej fazy, został użyty w drugiej fazie badania. Kwestionariusz składał się z pięciu części. Część I zawierała prośbę o przywołanie skojarzeń, np. „Z czym się Panu(i) kojarzy słowo «obcy kapitał»? Proszę wymienić od 5 do 10 słów, które przychodzą Panu(i) na myśl”. W części II osoby badane określały znaczenie zasadniczych motywów pojawienia się obcego kapitału w polskiej gospodarce. W tym celu przedstawiono listę możliwych przyczyn, których wagę należało oszacować na 5-punktowej skali typu Likerta. W części III osoby badane szacowały stopień wpływu zjawiska ekonomicznego na funkcjonowanie członków 11 grup społecznych. Część IV zawierała różne sposoby rozumienia zjawiska. Zadanie osób badanych wiązało się z oceną stopnia ich poprawności. Część V pozwalała na studiowanie zajmowanych postaw wobec obiektu reprezentacji. W tym celu posłużono się dyferencjałem semantycznym, którego skale opracowano na podstawie uzyskanych w pierwszej fazie badania danych.

Osoby badane

Badaniami objęto łącznie 348 osób. W fazie pierwszej wzięło udział 178 osób. Byli to zarówno pracownicy zatrudnieni w sferze budżetowej, jak i prywatnej; osoby te różniły się także poziomem wykształcenia. Zróznicowanie grupy badawczej, która wzięła udział w tej fazie badania, pozwoliło uniknąć pułapki przypisania dominującego w określonej grupie sposobu rozumienia zjawisk ekonomicznych członkom pozostałych grup społecznych. W fazie drugiej uczestniczyły 193 osoby. W analizie uwzględniono jednak tylko dane pochodzące ze 171 kwestionariuszy. Dwadzieścia dwie osoby błędnie wypełniły kwestionariusz (zupełnie pominęły niektóre jego części lub nie podały danych osobowych). Przedstawiona poniżej charakterystyka grupy badawczej dotyczy osób, od których uzyskano pełne dane; 171,51% z nich było pracownikami firm państwowych, 49% pracowało w firmach prywatnych. Większość osób (55%) miała wykształcenie średnie; 33% badanych ukończyło studia.

SPOŁECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

Tylko 12% miało wykształcenie podstawowe. Kobiety stanowiły ponad połowę respondentów – 60%. Wśród uczestników badania dominowały osoby w wieku od 31-44 lata (63%).

WYNIKI

Łączna liczba wszystkich skojarzeń podanych przez osoby badane wynosiła 650. Mając na uwadze niską częstość większości podanych skojarzeń, która nie przekroczyła progu 5%, przeprowadzono klasyfikację użytych przez respondentów słów do 6 kategorii. Tabela 1 zawiera uszeregowane kategorie wraz z częstością ich występowania oraz skojarzenia, które uzyskały najwyższą częstość w danej kategorii.

Z przedstawionych danych wynika, iż trzy kategorie skojarzeń uzyskały zbliżoną częstość. Do kategorii tych należą: „pieniądze”, „rozwój” i „inwestycje”. Szczególnie dwie ostatnie kategorie przynoszą pozytywny obraz obcego kapitału, albowiem wiążąc go z rozwojem, efektywnością, inicjatywą, nowym rynkiem pracy ukazują wiele korzyści. Obecność obcych inwestorów może być również źródłem zagrożenia (kategoria: „zagrożenia”) odczuwanego przez osoby, dla których obcy kapitał oznacza utratę majątku lub jego wykupywanie, kradzież, wyprzedaż buble i pranie brudnych pieniędzy. Spostrzeganie obcego kapitału w świetle szybkich i łatwych korzyści odnajdziemy również w skojarzeniach, które obejmuje kategoria „tania siła robocza”, łącząca obcy kapitał z wyzyskiem.

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

Tabela 1.
Kategorie słów łączonych z obcym kapitałem i ich częstości

Kategoria (obcy kapitał)	Częstość %
Pieniądze: (zagraniczne pieniądze, kapitał zagraniczny, waluta, dolary)	24
Rozwój: (rozwój, polepszenie, dobra jakość, efektywność pracy, napływ towarów, aktywność, zmiany, inicjatywa)	20
Inwestycje: inwestycje, budowanie, nowe miejsca pracy, nowe technologie, specjaliści, nowy rynek)	18
Zagrożenia: (wykupywanie majątku, utrata majątku, wywóz zysków, upadek polskiej gospodarki, kradzież, oszustwa, zależność, wyprzedaż buble, pranie pieniędzy, zabieranie)	12
Pożyczki: (pożyczki, kredyt, bank)	11
Tania siła robocza: (tania siła robocza, wyzysk)	8
Pozostałe	6

Spośród różnych procedur służących do analizowania reprezentacji w prezentowanym badaniu wykorzystano analizę skupień metodą *k*-średnich (QUICK CLUSTER z pakietu statystycznego SPSS), odpowiednią do badania zbiorów danych o dużej liczbie przypadków. Celem przeprowadzonej analizy było połączenie zbioru przypadków w homogeniczne „klastry”, grupy. O liczbie skupień (reprezentacji) decydowała zarówno analiza dendogramów, ukazująca miejsce, w którym wystąpił wyraźny skok w dystansach między skupieniami, jak i logiczna analiza uzyskanych wyników. Przeprowadzona analiza skupień pozwoliła na wyłonienie dwóch reprezentacji obcego kapitału (tabela 2).

Zdaniem osób dzielących pierwszą reprezentację, głównymi pobudkami wchodzenia obcego kapitału na polski rynek są przede wszystkim: chęć zdobycia nowych rynków zbytu ($M = 4,28$) oraz tania siła robocza ($M = 4,28$). Brak rodzimego kapitału ($M = 3,66$) oraz brak inicjatywy u rodzimych producentów ($M = 3,56$) nie tłumaczą konieczności pojawienia się obcego kapitału, albowiem obecność zagranicznych inwestorów w polskiej gospodarce podyktowana jest chęcią zysku, a nie wsparciem rodzimego kapitału ($M = 3,15$). Szacowanie ważności przyczyn wchodzenia obcego kapitału na polski rynek wiąże się ze sposobem definiowania omawianego pojęcia. Obcy kapitał – według osób dzielących tę opinię – to głównie zagraniczni właściciele i współwłaściciele polskich firm i przedsiębiorstw ($M = 4,28$) oraz pożyczki udzielane przez zagraniczne banki ($M = 4,10$). Określenie „pieniądze pochodzące z zagranicy

SPOLECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

Tabela 2.

Spoleczne reprezentacje obcego kapitału

Zmienne	Skupienie 1 (średnie)	Skupienie 2 (średnie)	F
1	2	3	4
Przyczyny inwestowania obcego kapitału:			
brak rodzimego kapitału	3,66	3,24	5,03
chęć wzbogacenia się	4,17	3,99	1,63
brak inicjatywy u rodzimych producentów	3,56	3,00	10,76
chęć zdobycia nowych rynków zbytu	4,28	4,17	0,48
tania siła robocza	4,28	3,83	6,82
wsparcie rodzimego kapitału	3,15	2,83	3,27
Grupy:			
robotnicy	2,83	3,61	15,81
biznesmeni	4,30	3,61	15,84
inteligencja	2,85	2,90	0,10
bogaci	4,22	3,29	29,54
wszyscy	2,94	3,13	1,55
chłopi	2,27	2,64	4,32
przedsiębiorcy	4,24	3,76	10,40
biedni	1,86	2,59	14,04
grupy rządzące	4,18	3,51	13,61
młodzież	2,37	3,19	23,69
ja	2,23	2,86	10,80
Definicje obcego kapitału:			
zagraniczni właściciele i współwłaściciele polskich firm	4,28	4,10	1,18
pieniądze napływające z zagranicy w celu inwestowania w polską gospodarkę	3,74	3,93	1,01
pieniądze z zagranicy napływające także w postaci technologii i specjalistów	3,91	3,57	4,12
pieniądze pochodzące z zagranicy	4,05	3,57	7,26
pożyczki udzielane przez zagraniczne banki	4,10	3,27	22,07
1	2	3	4
Postawy wobec obcego kapitału:			
dobry – zły	2,98	3,37	6,93
korzystny – niekorzystny	3,11	3,56	9,05
potrzebny – niepotrzebny	3,16	3,57	6,83
uczciwy – nieuczciwy	2,67	2,87	2,36
duży – mały	3,19	2,90	4,47
wysoki – niski	3,11	2,93	1,67
powszechny – jednostkowy	2,82	2,57	3,48
wzbogacający – zubażający	2,81	3,34	11,78
aktywny – bierny	3,37	3,41	0,11
planowy – przypadkowy	3,17	3,31	0,90
konieczny – niekonieczny	2,93	3,64	21,27
rozwijający – ograniczający	3,26	3,81	14,46
Skojarzenia:			
inwestycje	0,52	0,50	0,10

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

pożyczki	0,36	0,24	2,50
pieniądze	0,62	0,67	0,41
zagrożenia	0,37	0,29	1,20
rozwój	0,61	0,49	2,77
tania siła robocza	0,26	0,24	0,05

w celu inwestowania w polską gospodarkę” w najmniejszym stopniu pozwala na poprawne zdefiniowanie pojęcia obcego kapitału (M = 3,74). Obecność inwestorów zagranicznych wpływa na kondycję jedynie wybranych grup społecznych: biznesmenów (M = 4,30), przedsiębiorców (M = 4,24), osób bogatych (M = 4,22) i grup rządzących (M = 4,18). Spostrzeganie inwestycji zagranicznych przez pryzmat korzyści jednostkowych determinuje rodzaj przejawianych postaw, które są raczej negatywne. Obcy kapitał oceniony został jako raczej zły, nieuczciwy, zubażający, niepotrzebny. Najwyższą średnią osiągają skojarzenia związane z kategoriami „pieniądze” (kapitał, waluta, kantory, dolary; M = 0,62), „rozwój” (polepszenie, poprawa jakości, efektywność, aktywność, inicjatywa; M = 0,61) oraz „inwestycje” (nowe technologie, współpraca, specjaliści, nowy rynek; M = 0,52).

Akcentowanie przez osoby podzielające tę reprezentację korzyści zagranicznych właścicieli lub współwłaścicieli polskich firm, które są udziałem wybranych grup społecznych (osoby biedne i ja należą do grup w najmniejszym stopniu korzystających z obecności obcego kapitału), częstość skojarzeń podkreślających aspekt materialny (kategoria „pieniądze”) oraz raczej negatywna ocena obcego kapitału na skalach dyferencjału semantycznego pozwala na określenie tej reprezentacji jako silnie różnicującej.

Zdaniem osób podzielających drugą z wyłonionych reprezentacji, obcy kapitał to głównie zagraniczni właściciele i współwłaściciele polskich firm i przedsiębiorstw (M = 4,10) oraz pieniądze z zagranicy napływające w celu inwestowania w polską gospodarkę (M = 3,93). Jako główne przyczyny pojawienia się zagranicznych inwestorów na polskim rynku uznano chęć zdobywania nowych rynków (M = 4,17), chęć wzbogacenia się (M = 3,99) oraz tanią siłę roboczą (M = 3,83). Akcentowanie własnych korzyści inwestorów zagranicznych spowodowało, iż czynnik „wsparcie rodzimego kapitału” oceniono jako najmniej istotną przyczynę pojawienia się obcego kapitału w Polsce. „Pieniądze napływające w celu inwestowania w polską gospodarkę” wpływają na funkcjonowanie przedsiębiorców (M = 3,76), robotników (M = 3,61), biznesmenów (M = 3,61) oraz członków grup rządzących (M = 3,51). Inwestycji tych nie odczuwają raczej ludzie biedni (M = 2,59), chłopci (M = 2,64), inteligencja (M = 2,90) oraz osoby podzielające tę reprezentację (M = 2,86).

Ocena obcego kapitału na skalach dyferencjału semantycznego waha się, jest umiarkowanie pozytywna – średnie na skalach wartości i aktywności osiągają wartości powyżej 3; jedynie na skalach mocy wartości średnich są niższe, świadczące o tym, iż zakres inwestycji zagranicznych został oszacowany jako niewielki. Najwyższą średnią wśród pojęć kojarzonych z obcym kapitałem osiągają pojęcia odnoszące się do kategorii „pieniądze” (M = 0,67), „inwestycje” (M = 0,50) i „rozwój” (M = 0,49). Mając na uwadze niezbyt silne podkreślanie przez osoby podzielające tę reprezentację korzyści własnych zagranicznych inwestorów czy uczestniczenia w zyskach tylko wybranych grup społecznych oraz raczej umiarkowanie pozytywną ocenę obcego kapitału na skalach wartości i aktywności, reprezentację tę określono jako „umiarkowaną”.

Mając na uwadze jedynie ilustracyjny charakter testu F w analizie skupień, przeprowadzono uzupełniającą analizę dyskryminacyjną. Jej wyniki pozwoliły odpowiedzieć na pytanie, które zmienne – i w jakim stopniu – decydują o podziale przypadków pomiędzy klastry. W analizie dyskryminacyjnej (MDA z pakietu statystycznego SPSS) członkostwo w skupieniu stanowiło zmienną zależną, a zmienne związane z określaniem przyczyn, szacowaniem stopnia, w jakim badane zjawisko dotyczy poszczególnych grup społecznych, oceną na skalach dyferencjału semantycznego oraz typem skojarzeń były zmiennymi niezależnymi. Przedstawiona procedura pozwoliła wyłonić, scharakteryzować oraz określić różnice zasadnicze między wyłonionymi reprezentacjami (tabela 3).

Współczynnik korelacji kanonicznej pokazuje, iż wartość tej funkcji jest wysoka – 61% wariancji tej funkcji jest wyjaśniane przez zróżnicowanie międzygrupowe, za pozostałe zaś odpowiadają różnice wewnątrzgrupowe.

SPOŁECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

Wartości standaryzowanych współczynników wag dyskryminacyjnych oraz współczynników korelacji zmiennych z funkcją dyskryminującą wskazują, że sposób spostrzegania obcego kapitału różnicuje stopień, w jakim osoby badane uznają za poprawne definiowanie obcego kapitału jako pożyczek udzielanych przez zagraniczne banki. Możliwość zaoferowania mniejszego wynagrodzenia jest również czynnikiem różnicującym wyłonione reprezentacje. Obie reprezentacje różnicuje również w sposób znaczący określenie stopnia, w jakim obcy kapitał dotyczy następujących grup społecznych: młodzieży, robotników, osób bogatych i inteligencji. W reprezentacji silnie różnicującej istnieje wyraźna dychotomia grup – biznesmeni, przedsiębiorcy, grupy rządzące – osoby posiadające pieniądze i władzę to te, które odczuwają obecność zagranicznego kapitału w Polsce, członków

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

Tabela 3.

Wyniki analizy dyskryminacyjnej ukazujące zróżnicowanie społecznych reprezentacji obcego kapitału

Zmienne	Standaryzowany współczynnik dyskryminacji	Korelacja między zmienną i funkcją dyskryminującą
1	2	3
Przyczyny inwestowania obcego kapitału:		
brak rodzimego kapitału	0,11	0,14
chęć wzbogacenia się	-0,12	0,08
brak inicjatywy u rodzimych producentów	0,23	0,20
chęć zdobycia nowych rynków zbytu	-0,08	0,04
tania siła robocza	0,34	0,16
wsparcie rodzimego kapitału	0,05	0,11
Grupy		
robotnicy	-0,32	-0,24
biznesmeni	0,13	0,24
inteligencja	0,21	-0,02
bogaci	0,29	0,33
wszyscy	0,06	-0,08
chłopi	0,10	-0,13
przedsiębiorcy	0,11	0,20
biedni	-0,12	-0,23
grupy rządzące	0,12	0,22
młodzież	-0,47	-0,30
ja	-0,08	-0,20
Definicje obcego kapitału:		
zagraniczni właściciele i współwłaściciele polskich firm	0,11	0,07
pieniądze napływające z zagranicy w celu inwestowania w polską gospodarkę	-0,17	-0,06
pieniądze z zagranicy napływające także w postaci technologii i specjalistów	0,10	0,12
pieniądze pochodzące z zagranicy	0,13	0,16
pożyczki udzielane przez zagraniczne banki	0,48	0,29
1	2	3
Postawy wobec obcego kapitału:		
dobry – zły	-0,10	-0,16
korzystny – niekorzystny	-0,15	-0,18
potrzebny – niepotrzebny	-0,10	-0,16
uczciwy – nieuczciwy	-0,05	-0,09
duży – mały	0,11	0,13
wysoki – niski	0,32	0,08
powszechny – jednostkowy	0,04	0,11
wzbogacający – zubażający	0,05	-0,21
aktywny – bierny	-0,03	-0,02
planowy – przypadkowy	-0,23	-0,06
konieczny – niekonieczny	-0,27	-0,28
rozwijający – ograniczający	-0,13	-0,23

SPOŁECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

Skojarzenia:		
inwestycje	0,03	0,01
pożyczki	0,28	0,10
pieniądze	-0,10	-0,04
zagrożenia	0,17	0,07
rozwój	0,28	0,10
tania siła robocza	-0,15	0,01

Liczba poprawnie sklasyfikowanych osób – 94%.

pozostałych grup on nie dotyczy. W reprezentacji umiarkowanej nie ma tak wyraźnej polaryzacji grup społecznych, obecność obcego kapitału w umiarkowanym lub słabym stopniu wpływa na kondycję wszystkich grup, stąd też wyższe wartości średnie w przypadku młodzieży i robotników i niższe w przypadku osób bogatych (tabela 2). Postawy wobec obcego kapitału są bardziej pozytywne w grupie osób, które podzielają reprezentację umiarkowaną, aczkolwiek wyniki analizy dyskryminacyjnej wskazują, iż różnice wiążą się jedynie z określeniem wielkości, konieczności i przypadkowości – ocenami na wybranych skalach mocy i aktywności.

W celu stwierdzenia, czy wyłonione reprezentacje zakotwiczone są w różnych grupach społecznych – definiowanych przez następujące kryteria: (1) obszar doświadczeń ekonomicznych jednostki: firma państwowa, firma prywatna; (2) poziom wykształcenia: podstawowy, średni i wyższy – posłużono się zawartym w pakiecie statystycznym SPSS testem χ^2 do badania niezależności cech (tabela 4).

Zmienną różnicującą rodzaj wyłonionych reprezentacji obcego kapitału jest obszar doświadczeń ekonomicznych jednostki. Osoby zatrudnione w firmach prywatnych, w porównaniu z osobami zatrudnionymi w firmach państwowych, częściej podzielają reprezentację umiarkowaną. Z kolei reprezentacja silnie różnicująca zakotwiczona jest przede wszystkim w grupie pracowników firm państwowych. Podobny kierunek zależności odkryto między poziomem wykształcenia jednostki a rodzajem reprezentacji. Reprezentacja silnie różnicująca przeważa w grupie osób ze średnim wykształceniem, zaś reprezentacja umiarkowana dominuje w grupie osób z wykształceniem podstawowym i wyższym. W przypadku obcego kapitału zarówno miejsce zatrudnienia jednostki, jak i jej poziom wykształcenia można zaliczyć do czynników modyfikujących rodzaj wyłonionych reprezentacji zjawiska – hipotezy 1 i 2 zostały potwierdzone.

Tabela 4.

Zakotwiczenie reprezentacji obcego kapitału w grupach społecznych

	Silnie różnicująca	Umiarkowana	χ^2
Miejsce pracy:			
firma państwowa	58	29	4,23 $p = 0,04$
firma prywatna	43	41	
Wykształcenie:			
podstawowe	8	10	8,11 $p = 0,02$
średnie	64	29	
wyższe	29	31	
	N = 101	N = 70	

DYSKUSJA

Złożony termin „obcy kapitał” zawiera w sobie jedno z podstawowych pojęć ekonomicznych – pojęcie kapitału.

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

W ekonomii kapitał, czyli dobra inwestycyjne, obejmuje wszelki wynik procesu produkcyjnego, który przeznaczony jest do dalszego wykorzystania w procesie produkcji (Kamerschen, McKenzie, Nardinelli, 1993). Zaliczyć do niego można budynki oraz urządzenia niezbędne dla utrzymania i rozwoju zasobów ludzkich (kapitał ogólnospołeczny) oraz zakłady przemysłowe i urządzenia stosowane w przemyśle, czyli kapitał fizyczny. Oba rodzaje kapitału wymagają podaży pieniądza – kapitału finansowego. Spośród przedstawionych rodzajów kapitału właśnie kapitał finansowy był najczęściej rozpoznawanym kapitałem. W odbiorze społecznym posiadane środki finansowe pozwalają na poprawne zdefiniowanie pojęcia kapitału. Świadczy o tym również wysoka frekwencja kategorii „pieniądze”, łącząca pojęcie obcego kapitału z pieniędzmi z zagranicy, walutą, dolarami. W definicji obcego kapitału jako „pożyczek udzielanych przez zagraniczne banki” została dodatkowo określona jedna z metod gromadzenia kapitału pieniężnego. Najbardziej rozbudowany sposób rozumienia terminu wiąże się z ujęciem go jako „pieniędzy z zagranicy napływających także w postaci technologii i specjalistów”. W ujęciu tym kapitał finansowy i technologie zaliczone zostały do jednej kategorii – kapitału. W ekonomii zarówno kapitał, jak i technologia tworzą dwie odrębne, szeroko zakrojone kategorie. Występujący w prezentowanej definicji termin „specjaliści” świadczy o rozpoznaniu kolejnego rodzaju kapitału – kapitału ludzkiego, którego istotną wagę w wycenie przedsiębiorstwa podkreśla Biela (1998).

Analiza czynników uznanych przez osoby biorące udział w badaniach pilotażowych za istotne motywy wchodzenia obcego kapitału na polski rynek pozwala większość z nich zaliczyć do dwóch kategorii. Zawarte w pierwszej kategorii motywy ujęte są z perspektywy korzyści zagranicznych inwestorów (tania siła robocza, nowe rynki zbytu, zwiększenie zysków). Do drugiej kategorii można zaliczyć motywy, które akcentują słabość rodzimego kapitału.

Przeprowadzone badania pozwoliły na wyłonienie dwóch rodzajów społecznych reprezentacji obcego kapitału, które różnicuje sposób definiowania zjawiska, szacowanie stopnia, w jakim dotyczy ono poszczególnych grup społecznych, oraz określanie motywów wchodzenia zagranicznych inwestorów na polski rynek.

W grupie osób zatrudnionych w sektorze państwowym oraz wśród osób ze średnim wykształceniem dominuje reprezentacja silnie różnicująca. Charakteryzuje ją akcentowanie własnych korzyści przez zagranicznych właścicieli lub współwłaścicieli polskich firm oraz członków jedynie wybranych grup społecznych – osób mających władzę i pieniądze. Percepcja zjawiska przez pryzmat korzyści jednostkowych determinuje rodzaj zajmowanych postaw wobec obiektu reprezentacji, które są raczej negatywne. Osoby podzielające tę reprezentację, próbując określić znaczenie terminu, koncentrują się na cechach drugorzędnych, zbyt specyficznych, by oddały w pełni sens tak złożonego terminu.

W drugiej z wyłonionych reprezentacji ocena zagranicznych inwestycji jest umiarkowanie pozytywna, mimo iż nadal korzyści własne uznane są za główny motor pojawienia się obcego kapitału na polskiej scenie ekonomicznej. W reprezentacji tej nie ma tak wyraźnej polaryzacji grup społecznych. Brak jasno określonej grupy beneficjentów wpływa na sposób oceny obcego kapitału, który oceniono jako raczej dobry, korzystny, potrzebny, konieczny i rozwijający. Reprezentacja umiarkowana zakotwiczona jest przede wszystkim wśród pracowników firm prywatnych oraz w grupie osób z podstawowym i wyższym wykształceniem.

Należy zaznaczyć, iż w obu reprezentacjach przy określaniu znaczenia terminu wyraźnie zaznaczyła się tendencja do personifikacji pojęcia oraz ujmowania go w kontekście własności (zwłaszcza w reprezentacji silnie różnicującej). Taki sposób rozumienia może wzbudzać poczucie zagrożenia, które sprawia, iż zajmowane postawy są albo negatywne, albo pełne obaw, niepewności. Uzyskane wyniki potwierdzają ujawnioną w licznych badaniach niechęć do kapitału zagranicznego. Zestawienie opinii o polskim i zagranicznym kapitale jako inwestorach tworzących nowe miejsca pracy, zawartych w serii badań „Robotnicy i Społeczeństwo – BPS '96”, ukazało dwie tendencje. Przede wszystkim kapitał polski we wszystkich badanych grupach cieszył się zdecydowanie wysoką aprobatą, której zakres systematycznie wzrastał. Z kolei poparcie dla inwestorów zagranicznych nie wykazywało tendencji rosnącej, było bardziej zmienne i stosunkowo niskie w porównaniu z poparciem dla kapitału polskiego (Gardawski, 1996). Liczba zwolenników inwestorów zagranicznych ulegała zmniejszeniu również wówczas, gdy pytania dotyczyły konkretnych branż czy przedsiębiorstw (Czapiński, Wojciszke, 1997). Ponad połowa badanych opowiedziała się przeciwko ułatwieniom dla kapitału zagranicznego,

SPOŁECZNE REPREZENTACJE OBCEGO KAPITAŁU

zakładającego duże przedsiębiorstwa w Polsce. Niechęć do kapitału zagranicznego pojawia się również w odpowiedziach na pytanie dotyczące możliwości sprzedaży ziemi cudzoziemcom. Jedynie 5% dorosłych Polaków dopuszczało taką możliwość bez żadnych ograniczeń i aż połowa osób opowiedziała się za pozbawieniem cudzoziemców możliwości kupowania ziemi. Z kolei 39% osób zgadzało się na sprzedaż ziemi obcokrajowcom, ale tylko w ograniczonej ilości (Czapiński, Wojciszke, 1997).

Analizując bariery, na które napotyka prywatyzacja z udziałem kapitału zagranicznego, oprócz niechęci do osób obcych Łojko (1995) wymienia przede wszystkim trudności związane z przyswojeniem nowych zachowań, wiążących się z racjonalizacją zatrudnienia, z przyzwyczajeniem do stałej sytuacji zagrożenia utratą pracy, większą eksploatacją pracowników, zwiększeniem rywalizacji w stosunkach pracowniczych oraz przede wszystkim z odejściem od egalitaryzmu płacowego.

Prezentowane wyniki wyraźnie pokazują, iż oczekiwania ustawodawcy związane z tą drogą prywatyzacji, która w założeniach miała stanowić jedną z istotnych form aktywizacji regionów, nie znajdują poparcia zarówno wśród ogółu społeczeństwa, jak i wśród pracowników zatrudnianych w przedsiębiorstwach wykupionych przez inwestorów zagranicznych. Warto jednak podkreślić, iż przeprowadzone wycinkowe badania pięciu przedsiębiorstw będących w posiadaniu zagranicznych właścicieli przynoszą pozytywny obraz firm, które inwestują, wprowadzają nowe technologie i produkty, promują postęp techniczny i nowe metody zarządzania, inwestują w szkolenia załogi, oferują raczej atrakcyjne wynagrodzenie i w sferze czysto ekonomicznej charakteryzują się wysoką dynamiką wzrostu przychodów i zysków netto (Pietrewicz, 1995).

BIBLIOGRAFIA

- Augoustinos, M., Innes, J. M. (1990). Towards an integration of social representations and social schema theory. *British Journal of Social Psychology*, 29, 213-231.
- Augoustinos, M., Walker, I. (1995). *Social cognition. An integrated introduction*. London –Thousand Oaks–New Delhi: SAGE Publications.
- Biela, A. (1998). Kapitał ludzki i rynek pracy w kontekście wyceny przedsiębiorstwa. [W:] S. A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki w zarządzaniu* (s. 7-21). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Czapiński, J., Wojciszke, B. (1997). Pogoń za lisem. Społeczne zróżnicowanie i struktura postaw wobec prywatyzacji. [W:] J. Gardawski, L. Gilejko (red.), *Między nadzieją i lękiem. Społeczne efekty prywatyzacji* (s. 34-75). Warszawa: SGH.
- Echebarria, A., Guede, E., San Juan, C., Valencia, J. F. (1992). Social representations of drugs, causal judgment and social perception. *European Journal of Social Psychology*, 22, 73-84.
- Echebarria, A., Guede, E., Gonzalez, J. L. (1994). Social representations and intergroup conflicts: who's smoking here? *European Journal of Social Psychology*, 24, 339-355.
- Frentzel-Zagórska, J., Zagórski, K. (1992). Prywatyzacja i interwencjonizm państwowy w polskiej opinii publicznej. *Studia Socjologiczne*, 3-4, 65-87.
- Galam, S., Moscovici, S. (1991). Towards a theory of collective phenomena. I. Consensus and attitude changes in groups. *European Journal of Social Psychology*, 21, 49-74.
- Galam, S., Moscovici, S. (1994). Towards a theory of collective phenomena. II: Conformity and power. *European Journal of Social Psychology*, 24, 481-495.
- Galam, S., Moscovici, S. (1995). Towards a theory of collective phenomena. III: Conflict and forms of power. *European Journal of Social Psychology*, 25, 217-229.
- Gardawski, J. (1996). *Przyzwolenie ograniczone. Robotnicy wobec rynku i demokracji*. Warszawa: PWN.
- Jodelet, D. (1991). *Madness and social representations*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Kamerschen, D. R., McKenzie, R. B., Nardinelli, C. (1993). *Ekonomia*. Gdańsk: Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”.
- Łojko, E. (1995). Efekty i bariery prywatyzacji z udziałem kapitału zagranicznego: proces – historia – ludzie. [W:] M. Jarosz (red.), *Prywatyzacja polskiej gospodarki w ujęciu regionalnym. Aspekty społeczno-ekonomiczne* (s. 62-79). Warszawa: PAN.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. [W:] J. P. Forgas (red.), *Social cognition: Perspective on everyday understanding* (s. 11-209). London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1982). The coming era of representations. [W:] J. -P. Codol, J. -P. Leyens (red.), *Cognitive analysis of social behaviour* (s. 115-149). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

MAŁGORZATA NIESIOBĘDZKA

- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. [W:] R. Farr, S. Moscovici (red.), *Social representations* (s. 3-69). Cambridge–Paris: Cambridge University Press–Maison des Sciences de l'Homme.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250.
- Moscovici, S. (1992). The psychology of scientific myths. [W:] M. von Cranach, W. Doise, G. Mugny (red.), *Social representations and the social bases of knowledge* (s. 3-9). New York: Hofrefe & Huber Publishers.
- Mugny, G., Carugati, F. (1989). *Social representations of intelligence*. Cambridge–New Jersey: Cambridge University Press–Erlbaum.
- Paez, D., Echebarria, A., Valencia, J., Romo, I., San Juan, C., Vergara, A. (1991). AIDS social representations: contents and processes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 1, 89-104.
- Pietrewicz, J. (1995). Wpływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich na rozwój gospodarczy regionów. [W:] M. Jarosz (red.), *Prywatyzacja polskiej gospodarki w ujęciu regionalnym. Aspekty społeczno-ekonomiczne* (s. 41-50). Warszawa: PAN.
- Reykowski, J., Skarżyńska, K., Ziółkowski, M. (1990). *Orientacje społeczne jako elementy mentalności*. Poznań: Nakom.
- Rommetveit, R. (1984). The role of language in the creation and transmission of social representations. [W:] R. Farr, S. Moscovici (red.), *Social representations* (s. 331-359). Cambridge–Paris: Cambridge University Press–Maison des Sciences de l'Homme.
- Semin, G. R. (1987). On the relationship between representation of theories in psychology and ordinary language. [W:] W. Doise, S. Moscovici (red.), *Current issues in european social psychology* (vol. 2, s. 307-348). Cambridge–Paris: Cambridge University Press–Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Tyszka, T., Sokółowska, J. (1992). Zmiany preferencji społeczno-ekonomicznych społeczeństwa polskiego w latach 1990-1991. *Studia Socjologiczne*, 3-4, 172-189.
- Tyszka, T., Sokółowska, J. (1993). Struktura poznawcza i struktura preferencji społeczno-ekonomicznych. [W:] Z. Ratajczak (red.), *Zmiany społeczne. Zagrożenia i wyzwania dla jednostki* (s. 129-141). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Wagner, W., Elejabarrieta, F., Lahnsteiner, I. (1995). How the sperm dominates the ovum – objectification by metaphor in the social representation of conception. *European Journal of Social Psychology*, 25, 671-688.